

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НЕОБХІДНА УМОВА МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Визначається місце однієї з найвищих людських цінностей як міри розвитку творчої особистості, здатної діяти у динамічному суспільстві. Пошук шляхів та умов до позитивної взаємодії з іншими людьми актуалізується зверненням до визначення поняття толерантності та її роль у суспільстві.

Ключові слова: *Формування толерантності, моральні цінності, університет, освіта, особистісний розвиток, людський потенціал.*

Определяется роль одной из самых высоких человеческих ценностей как меры развития творческой личности, которая способна действовать в динамическом обществе. Поиск путей и условий к позитивному взаимодействию с другими людьми актуализируется обращением к определению понятия толерантности и ее роль в обществе.

Ключевые слова: *Формирование толерантности, моральные ценности, университет, образование, личностное развитие, человеческий потенциал.*

The role of one of the most important human values such as the measure of creativity of personality development who is able to cope with challenges in a dynamic society is being defined in this paper. A search of ways and conditions for a positive interaction of a person with other people is actualized in a form of an appeal to define tolerance and its role in a society.

Key words: *Tolerance formation, moral values, university, education, personal development, human potential.*

Українське суспільство на сучасному етапі державотворення має гостру потребу у визначенні та оптимізації шляхів свого розвитку. Гуманізація освіти, толерантне ставлення до оточуючих, турбота про загальне добро мають стати повсякденною практичною діяльністю майбутніх фахівців.

Навчання у вищому навчальному закладі для сучасної молоді людини – один з найважливіших періодів її життєдіяльності, саме тому на цьому етапі важливим та необхідним є пошук шляхів особистісного зростання та становлення як фахівця з вищою освітою.

Потреба суспільства у розвитку духовності стала однією з причин активного розповсюдження та впровадження поняття толерантності. Адже, саме толерантність є необхідною умовою як для подальшого розвитку суспільства, так і для реалізації своїх творчих можливостей, використання власного потенціалу кожної молоді людини. Звернення до цієї проблеми є актуальним і являє значний інтерес ще й тому, що на сучасному етапі суспільного розвитку багато уваги приділяється інтелектуально вагомим і професійно значимим якимось, й викликається необхідністю розвитку та формування в майбутніх фахівців високого рівня моральних якостей.

Педагогічною та психологічною науками накопичено значний досвід у вивченні питання формування толерантності високого рівня. Основи толерантності закріплені в працях Дж. Локка, Ф. Вольтера, І. Гьоте. Над цим питанням працювали: П. Юркевич, Г. Ващенко, В. Тишков, Т. Шихардін, В. Кукушин та ін. Але не зважаючи на інтерес науковців до цієї проблеми, слід констатувати, що на сучасному етапі потребує уточнення структура цього поняття.

Отже, метою нашого дослідження є аналіз поняття толерантності через різні джерела та розкриття власного визначення, що буде поєднувати в собі основні характеристики кожного з них.

Слово «толерантність» в останній час набуло значної популярності, але його визначення неоднозначне, а тому вимагає детального роз'яснення. Переходячи до основних визначень даного поняття варто зазначити, що «сама ідея толерантності має давню історію, виникла ще в глибокій античності – як рішення проблеми ставлення до релігійної меншості, і поступово релігійна толерантність поклала початок всім іншим свободам, які були досягнуті у суспільстві» [3, с. 31]. Так, про толерантність у своїх працях: «Нариси про терпимість», «Листи про віротерпимість» писав Дж. Локк, у «Трактаті про віротерпимість» до

розгляду цієї категорії звертався Ф. Вольтер. І. Гьоте розглядав толерантність як проміжний елемент на шляху до визнання, філософ-соціолог Г. Маркізе вважав її байдужим потуранням, небезпечним тим, що воно може призвести людину до перетворення на співучасника тих, хто розмовляє з позиції сили [3, с. 49]. Надалі поняття толерантності набуло поширення не тільки на сферу міжрелігійних стосунків, а й на більшість відносин у суспільстві, що виникають через відмінність людей і спільнот, багатоманітність культур.

Розуміння толерантності як терпимості є традиційним, але не вичерпним. Оскільки, як зазначалося вище, британський філософ XVII століття Джон Локк дійшов висновку: досконала толерантність – це не тільки свідоме та позбавлене негативного забарвлення визнання державою свободи «іншого» самому вести свої громадянські або приватні справи у будь-який спосіб, тільки без суперечок з законом, але це ще й захист з боку держави свободи кожного громадянина від будь-якого нелегітимного її обмеження [7, с. 58]. Встановлено, що висновок Дж. Локка базувався на визнанні свободи невід'ємним правом людини, а також неприпустимості втручання держави у справи віросповідання і т.п.

Влітку 1689 року британський парламент ухвалив Акт терпимості (Toleration Act). Досить швидко з'ясувалось, що легітимне співіснування кількох церков зовсім не веде до анархії та втрати керованості, а робить державу сильнішою. У такий спосіб толерантність вперше продемонструвала свій потенціал дієвого інструменту досягнення політичної злагоди різноманітних сил за умов збереження ними законної свободи і права бути самими собою.

Толерантність була проголошена ключовим поняттям людських взаємовідносин у «Декларації принципів терпимості», оголошеній ООН (1995р.). У декларації стверджувалося, що толерантність – це повага, прийняття і правильне розуміння всієї різноманітності культур, форм самовираження і прояву людської індивідуальності. Толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думок, совісті, переконань. У заключенні, декларація підкреслює, що найбільш ефективним засобом попередження нетерпимості є її формування. Саме формування толерантності визначається як одне з провідних освітніх завдань XXI сторіччя, це одна з необхідних умов ефективної професійної підготовки майбутнього фахівця вищої кваліфікації.

У посланні генерального секретаря ООН Кофі Аннана з приводу дня толерантності 16 листопада 2001 року говориться, що «толерантність – це відкритість, діалог, розуміння і повага інших. Діалог повинен брати верх над насиллям, розуміння над байдужістю, знання інших людей над упередженнями» [6, с. 43].

Взяти за основу головне визначення толерантності є непростим завданням, оскільки в різних

мовах вона визначається по-різному. Так наприклад можемо спостерігати такі визначення :

Tolerancia (ісп.) – здатність визнавати відмінні від своїх власних ідеї чи думки [8, с. 55]

Tolerance (фр.) – відносини, при яких допускається, що інші можуть думати чи діяти інакше, ніж ти сам [8, с. 55]

Tolerance (англ.) – готовність бути терплячим, поблажливим [8, с. 56]

Tolerate (англ. терпіти) – допускати, дозволяти (здійснення практики, дій, поведінки), надавати можливість (особистості, релігійній секті, думці) існувати, не залучаючись в їх справи й не звужуючи їх, визнавати відмінності в релігійних поглядах і при цьому не допускати дискримінації, прийняття інших такими, які вони є насправді [7, с. 38]

Kuan gong (кит.) – дозволяти, приймати, бути по відношенню до інших великодушним [8, с. 58].

Tasamul (араб.) – пробащення, поблажливість, м'якість, милосердя, співчуття, доброзичливість, терпіння, прихильність до інших [1, с. 38].

Толерантність, терпимість (рос.) – здатність щось чи когось терпіти (бути витриманим, витривалим, стійким, вміти миритися з існуванням чогось чи когось), тобто допускати, приймати існування чогось/когось, рахуватися з думками інших, бути доброзичливим до чогось/когось [1, с. 53]. Отож, в кожному з цих визначень ставляться різні акценти, в них відображаються різні культури, історичний досвід. Але, разом з тим, кожне визначення виражає сутність толерантності. Поряд з цим, можна знайти деякі визначення толерантності в психологічній енциклопедії, яка дає наступне визначення поняття толерантності, а саме: толерантність (лат. tolerans – терплячий) – здатність людського організму переборювати труднощі. У толерантних людей спостерігається знижена чутливість до несприятливих впливів внаслідок підвищення порога емоційного реагування на загрозову ситуацію. У проблемних ситуаціях вони виявляють витримку, не розгублюються і протягом тривалого часу можуть витримувати несприятливі впливи. Вони мають здатність адаптуватись до несприятливих умов без зниження ефективності виконуваної діяльності; 2) терпимість до висловлюваних іншими думок, позицій, а також релігійних вірувань, поведінки тощо [4, с. 363].

Психолого-педагогічний словник вказує на таке визначення толерантності: толерантність – терпимість, витривалість, психічна стійкість при існуванні фрустраторів і стресорів, які сформувалися в результаті зниження чуттєвості до їх повторюючого впливу. Існує також поняття толерантності, яке пов'язується з терпимістю до різноманітних думок, безупередженість до оцінки людей і подій, співчуття [5, с. 390].

Визначення толерантності міститься в словнику по етиці: «Толерантність-моральна якість, яка характеризує відношення до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей.

Вона виражається в прагненні досягнути взаєморозуміння і погодженні різнорідних інтересів і т.д. без застосування тиску, переважно методами роз'яснення і переконання. Вона є формою поваги до іншої людини та доброзичливості, визнання за нею права на власні переконання, на те, щоб бути іншим, ніж я» [8, с. 41].

Великий енциклопедичний словник визначає толерантність (від. лат. *tolerantia* – терпимість) як терпимість до чужої думки, вірувань, поведінки. Тобто за основу береться згода сприйняти щось (духовне, морально-ідейне, етико-естетичне, релігійне) навіть за умов входження його в суперечність зі світоглядними установками того, хто сприймає [5, с. 535].

Толерантність не є універсальною моральною цінністю, оскільки являє собою певний компроміс між тими принципами, на яких вибудовується сфера людини, її взаємини з оточуючими, зі світом у цілому. Відомо, що в основі будь-якого компромісу як різновиду прагматичної згоди – взаємні поступки, тимчасовість та обмеженість сфери застосування. Отже, толерантність, що виявляється у прагненні індивіда досягти взаєморозуміння й узгодження різних звичаїв, традицій, інтересів, думок без застосування примусовості, методами роз'яснення, освіти, виховання, – це «шлях до злагоди, в основі якої завжди перебуває компроміс з іншими і з самим собою» [3, с. 39].

Проголошуючи ідеї толерантності, людина має насамперед висувати відповідні вимоги до самої себе. Іншими словами, бути толерантним означає стримувати власні прояви стосовно певних поглядів, стереотипів, думок, чужого чи відмінного завдяки проявам вольового акту. У цьому випадку толерантність перстає бути результатом байдужості, імітацією терпимості.

В. Тишков розуміє толерантність як особистісну або суспільну характеристику, що припускає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатовимірні, а отже, погляди на цей світ є різними; вони не можуть і не повинні зводитись до одноманітності або виступати на чийсь користь.

Т. Шихардіна, досліджуючи внутрішню суперечність толерантності як моральної цінності, доходить висновку, що ця суперечність обумовлена поєднанням двох початків: особистісної автономії та моральної нормативності. З одного боку, «моральний індивід – суверенна особистість, що має вільну волю і діє як причина та мета своїх учинків», а з іншого, сфера моралі характеризується найвищою мірою нормативності, де відповідні вимоги мають абсолютну владу [3, с. 30].

На думку В. Кукушина, толерантність – це моральна якість індивіда, що характеризує терпиме ставлення до відмінних від наявних у нього поглядів, думок, звичок інших людей, незалежно від їх етнічної, національної або культурної приналежності. Це вміння краще розуміти себе й інших, вступати з ними в контакт, взаємодіяти без примусу, виявляти повагу й довіру. Водночас толерантність не можна ототожнювати з

уседозволеністю, безпринципністю щодо протиправних дій, порушення норм і правил поведінки, умов співжиття. Цю якість, зазначає дослідник, не можна розглядати у відриві від її першопричини – рівності. Без рівності, на його переконання, толерантність утрачає сенс. Але якщо є рівність, толерантність виникає автоматично. Тому ця категорія виступає методологічним інструментом забезпечення рівності, його невід'ємною складовою, яка обумовлює саме існування рівноправ'я – де-юре і де-факто.

Згідно з поглядами В. Кукушина, толерантність може бути високою та низькою, конструктивною та деструктивною. Конструктивна толерантність сприяє вдосконаленню взаємовідносин у людському суспільстві, посилює вірогідність стійкого існування та вдосконалення системи. Деструктивна – навпаки, посилює вірогідність протилежних, суперечливих процесів, адже її носії, не усвідомлюючи цього, створюють передумови для руйнування кооперації в людському суспільстві, «потураючи розповсюдженню соціальної деструктивної резистентності – поширенню настроїв тривожності, недовіри, ненависті між різними соціальними прошарками». У цьому контексті особливого значення набуває соціокультурна толерантність, що є ознакою впевненості особи в собі й усвідомлення надійності своїх позицій, «ознакою відкритої для всіх ідейної течії, яка не боїться поєднання з іншими точками зору, не усувається від духовної конкуренції» [3, с. 93]. Цей тип толерантності виявляється у прагненні досягти взаємної поваги, розуміння й узгодженості різнорідних інтересів і поглядів без застосування тиску, переважно методами роз'яснення та переконання.

Х. С. В. Вайденфельд відстоює думку про те, що толерантність, або терпимість, – це «основний стрижень, завдяки якому забезпечується інтерактивна функція сучасної демократії». Тому її виховання має базуватись на прищепленні знань і навичок, необхідних для життя, в основі якого – терпимість і визнання рівних для всіх прав.

У сучасних зарубіжних концепціях толерантність розглядається як основна добродійність, або ментальне ставлення, як свобода різних типів поведінки, ціннісних орієнтацій і культурної діяльності. Отже, толерантність – це одна з можливих реакцій на різноманітність. Ця якість – відповідь на зіткнення з поглядами та вчинками, які значно відрізняються від наявних у людини вірувань та ідеалів. Вона немовби пропонує директиву, що допомагає людям краще оцінювати власні вчинки, дає розуміння того, як розв'язати конфлікт мирним шляхом із залученням усіх пов'язаних з ним акторів і базується на визнанні рівності прав для всіх.

Існує підхід, згідно з яким толерантність розуміється як принцип «індивідуального й етично мотивованого рішення витримати конфлікт або врегулювати його мирним шляхом, ґрунтованим на переконанні, що інші, задіяні в конфлікті

індивіди користуються такими самими правами» [7, с. 52]. Це визначення ще раз наголошує на тому, що толерантність актуальна лише у зв'язку з конфліктом. За відсутності конфлікту питання про толерантність не виникає. У конфліктних ситуаціях толерантність виступає дієвим керівництвом, що допомагає людям краще оцінювати власні вчинки. Саме спроба побачити все в реальному вимірі допомагає всім учасникам конкретної ситуації прийняти переконання й погляди один одного як правильні та дієві. Такий підхід до конфлікту відкриває шляхи для здійснення різних потреб його учасників. На основі цього робиться висновок, що толерантність являє собою підґрунтя демократичної згоди і не підлягає кількісному визначенню. Наведене тлумачення толерантності значно відрізняється від концепцій, які описують масштаби та стадії толерантності, розрізняють активну й пасивну толерантність. У ньому не розглядається проблема з моральної точки зору і воно не претендує на міжкультурну цінність. Основна мета тут убачається в розробці концепції толерантності, яка «могла б застосовуватись при вихованні в душі громадянськості й виборі способів поведінки в конфліктній ситуації» [8, с. 106-108]. У цьому контексті актуалізується питання мотивації вибору певного способу дії в будь-якій ситуації. Адже, різні мотивації відіграють вирішальну роль у розмежуванні поняття толерантності та інших понять – байдужості, солідарності, милосердя. Лише за умов, коли індивід припускає, що всі люди мають однакові права на повний розвиток своїх здібностей, він зможе або визначити різноманітність і суперечливість поглядів унаслідок розуміння їх необхідності, або спільно шукати розв'язання конфлікту.

Вирішальною умовою успішного формування толерантності Х. С. В. Вайденфельд вважає формування в індивіда стабільного почуття ідентичності. «Індивід зі стабільною ідентичністю не буде перебільшувати власну цінність за рахунок недооцінки інших людей і буде більш схильним розглядати різноманітність як збагачення, а не як загрозу» [7, с. 124].

Толерантність виступає в якості одного з засобів зняття конфлікту і розвитку форм існування, як норма стійкості. Аналіз філософського, соціологічного, соціально-психологічного та інших підходів показав, що на сучасному етапі існує багато критеріїв, на основі яких створюються різноманітні класифікації видів толерантності. Так, наприклад, в короткому звіті з теми «Введення гуманітарної експертизи освітніх програм» (керівник Д.А. Леонтев), виділяється три підходи до описання ознак толерантності, а саме: в категорії якості взаємовідносин, побудованих на принципах рівності, поваги, справедливості та діалогу: в категорії Іншого – визнання його прав на іншу точку зору; в категоріях описання особистісних рис, які сприяють чи перешкоджають становленню і розвитку толерантності чи інтолерантності.

Один з варіантів систематизації багаточисельних видів толерантності пропонує О.С. Іоніна, виокремлюючи шість основ: прояв толерантності як суспільної свідомості; предмет, на який направлена дія толерантності; рівень, на якому виявляється толерантність; внутрішню вмотивованість і ціннісний зміст; результат толерантної поведінки; позицію відношення до толерантності як до фактору стійкості [8, с. 30].

Формулюючи основну дефініцію поняття толерантності і створюючи класифікацію варто познайомитися з роботами вітчизняних і зарубіжних філософів, які розкривають такі фундаментальні аспекти толерантності, як аксіологічний, антропологічний, гносеологічний і онтологічний (Р.Р. Валітова, В.А. Лекторський, В.М. Золотухін, С. Капранов, Л.В. Скворцов, В.В. Шалін та ін.), дослідження в області психології присвячені різноманітним видам толерантності, її функціям, механізмам, формуванню і розвитку (А.Г. Асмолов, С.Л. Братченко, Є.Г. Луковицька, Г.У. Солдатова та ін.).

С.Л. Братченко стверджує, що серед різноманітних видів і форм толерантності базою загальної толерантності людини є міжособистісна толерантність. Вона визначається як особливий спосіб взаємовідношення міжособистісної взаємодії з іншими. Таким чином, толерантність виступає як свідомий й ціннісно-заснований особистісний вибір, у відповідності з яким людина, маючи власну думку, світосприйняття, поважає і визнає право іншого сприймати і думати інакше, а також готовий розуміти враховувати інші точки зору [3, с. 31].

Для розвитку толерантності дуже важливо формувати образ «гарного іншого» в процесі спілкування, а особливо у студентів, спільної діяльності і т. ін. [3, с. 37]. Образ «гарного іншого» тісно пов'язаний з розвитком емпатії, яка проявляється в умінні поставити себе на місце іншого, в емоційній чуйності до переживань інших людей. Здібність співпереживати, не байдуже ставитися до емоційних проявів іншої людини виникає поступово. При цьому важливо сформуванню у студентів різноманітні форми адекватних поведінкових реакцій на дії партнерів у спілкуванні, бо саме неадекватність, невиразність цих реакцій найчастіше стає причиною цих конфліктів між людьми. Емоційну чуйність, співпереживання, спрямовані на представників інших національностей та народів, можна визначити як етно-емпатію. Толерантність особистості супроводжується незалежністю мислення, критичністю суджень, сформованих на моральних цінностях. Слід зазначити, що на виховання толерантності суттєво впливає національний менталітет, який складається упродовж століть і відображає специфіку життя того чи іншого народу, нації, їхні традиції, національно-етнічні особливості і т.д. [3, с. 33].

В деяких дослідженнях толерантність розглядається як «інтегральна характеристика індивіда, яка визначає його здатність в проблемних і

кризових ситуаціях активно взаємодіяти з зовнішнім середовищем з метою відновлення свого психічного стану успішної адаптації, розвиток позитивних взаємовідносин з собою і навколишнім світом»[4, с. 32]. Особливої актуальності ця проблема набуває в період докорінних суспільних перетворень, зламу монополюбно-ідеологічних концепцій, загострення міжнаціональних і міжрелігійних конфліктів, утвердження гуманних взаємовідносин між людьми й державами – характерні риси сучасності, що спричиняють значний інтерес до визначення сутності цього поняття, винайдення ефективних форм і методів виховання толерантної особистості. Однак порівняно короткий термін застосування спричинює неоднозначність його тлумачення.

Проаналізувавши різні точки зору щодо поняття «толерантність», ми прийшли до висновку, що толерантність – це моральна якість інди-

віда, що характеризує терпиме ставлення до відмінних від наявних у нього поглядів, думок, звичок інших людей, це активний процес, який вимагає прийняття іншого як особистості з різноманітними проявами. Основним фактором толерантності є здатність бути терплячим, вона поєднує в собі такі характерні ознаки як: поблажливість, великодушність, доброзичливість, повага, чуйність, уважність.

Отже, актуальність проблеми толерантності зумовлена умовами державотворення сучасного українського суспільства, де толерантність є одним із показником духовної зрілості нації, а успішність її становлення є важливим завданням вищої школи. Дослідження толерантності свідчать, що в сучасних умовах розвитку суспільства й особистості особливої уваги набуває підготовка студентів, які повинні бути не тільки професіоналами, але й толерантними особистостями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
2. Декларація принципів толерантності // Век толерантності. – № 1. – 2001. – С. 62–68.
3. Кожухарь Г.С. Формы межличностной толерантности: критериальные признаки и особенности // Психологический журнал. – 2008. – Т. 29. – № 3. – С. 30–40.
4. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова та ін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2005. – 399 с.
5. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад; Ред. кол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с.
6. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 2005. – 239 с.
7. Федоренко Л. Г. Толерантность в общеобразовательной школе: Методические материалы – СПб.: Каро, 2006. – 128 с.
8. Щєколдина С. Д. Трєнинг толєрантности. – М.: «Ось-89», 2004. – 890 с.

© Лупиніс Т.Б., 2010

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2010 р.